

ABSTRACT: The announcement discusses the temporary exhibition titled 'Plants and animals. Atlases of natural history in the age of Linnaeus' which was organised at Museum of King Jan III's Palace at Wilanów between 6 May and 15 August 2021. The exhibition was the second edition of the exhibition originally organised by the International Cultural Centre in Cracow, the Scientific Library of the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Learning in Cracow, together with the Library of the Institute of Systematics and Evolution of Animals of the Polish Academy of Sciences. The author of the text discusses the tenets of the authors of the scenario, the division of the narrative and the arrangement of the items in the new space, i.e. the interiors at the first floor of the Wilanów Palace, a former *entre cour et jardin* residence.

KEYWORDS: plants, animals, exhibition, Wilanów, Maria Sibylla Merian, overseas, garden, systematics, the Scientific Library of the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Learning, Institute of Systematics and Evolution of Animals of the Polish Academy of Sciences, International Cultural Centre

WYSTAWA „ROŚLINY I ZWIERZĘTA. ATLASY HISTORII NATURALNEJ W EPOCE LINNEUSZA”, ZORGANIZOWANA W MUZEUM PAŁACU KRÓLA JANA III W WILANOWIE, 6 MAJA – 15 SIERPNI 2021 ROKU

Marta Gołąbek

*Muzeum Pałacu Króla Jana III
w Wilanowie*

Studia Wilanowskie
t. XXVIII, 2021
s. 369–388
Rocznik, ISSN: 0137-7329

Realizując tę pracę, nie poszukiwałam korzyści, zadowolając się jedynie odzyskaniem poniesionych kosztów. Na wykonanie dzieła nie żałowałam środków, lecz zleciłam rytowanie tablic najsłynniejszemu mistrzom i użyłam najlepszego papieru – wszystko po to, by sprawić przyjemność i dać satysfakcję znawcom sztuki oraz miłośnikom owadów i roślin, sama czerpiąc radość z osiągniętego celu i dostarczenia przyjemności innym¹.

Powyższa deklaracja stanowi fragment wstępu monumentalnej pracy Marii Sibylli Merian, artystki, badaczki, entomolożki, wydanej w 1705 roku w Amsterdamie *Metamorphosis Insectorum Surinamensium*. Słowa w pełni oddają zachwycającą klasę artystyczną ilustracji zawartych w dziele Merian, ale można je również czytać jako *pars pro toto* dla większości pozostałych prac, zgromadzonych licznie na drugiej edycji wystawy „Rośliny i zwierzęta. Atlasy historii naturalnej w epoce Linneusza”, zorganizowanej w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie w dniach od 6 maja do 15 sierpnia 2021 roku.

1 M S. Merian, *Metamorphosis insectorum Surinamensium* (2016 reprint XL), Lannoo Publishers and Koninklijke Bibliotheek, National Library of the Netherlands in collaboration with Amsterdam University, fragment „To the reader” tłumaczenie oryginalnego tekstu holenderskiego na angielski – P. Lennon, s. 177. Tłum. na język polski A.J. Gołąbek-Asikainen.

Rośliny i zwierzęta

Atlasy historii naturalnej
w epoce Linneusza

il. 1

Baner do wystawy „Rośliny i zwierzęta. Atlasy historii naturalnej w epoce Linneusza”

Wystawa „Rośliny i zwierzęta. Atlasy historii naturalnej w epoce Linneusza” została przygotowana przez Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie we współpracy z Biblioteką Naukową Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie oraz Instytutem Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk. Pomysłodawcą wystawy był Krzysztof Radoszek, grafik, projektant książek, wieloletni współpracownik Międzynarodowego Centrum Kultury. Koncepcja scenariusza oraz wybór obiektów stanowiły efekt rozmów i współpracy pomiędzy Radoszkiem, pracownikami MCK i Anną Olszewską, kustoszem zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN. Prace nad przygotowaniem pierwszej edycji wystawy przypadły na trudny czas pandemii COVID-19, zaś jej otwarcie miało miejsce 18 maja 2020 roku, bez udziału zaproszonych gości. W dniu kolejnym, w rygorze sanitarnym, organizatorzy otworzyli wystawę dla publiczności. Mimo ograniczeń frekwencyjnych wystawa spotkała się z dużym zainteresowaniem, przychylnym odzewem ze strony publiczności i dziennikarzy. Wystawie towarzyszył bogato ilustrowany katalog, przygotowany według projektu Krzysztofa Radoszka, zawierający teksty autorstwa samego Radoszka, Anny Olszewskiej, Julii Fiedorczyk oraz wstępy Agaty Wąsowskiej-Pawlik i Agnieszki Fludy-Krokos, dyrektorek Międzynarodowego Centrum Kultury oraz Biblioteki Naukowej PAU i PAN.

Wilanowska² edycja wystawy była nie tyle transpozycją krakowskiej ekspozycji, ile interpretacją jej najważniejszych składowych w kontekście

2 Wilanowska wystawa była efektem współpracy Krzysztofa Radoszka z dwiema kuratorkami reprezentującymi Muzeum, Martyną Sowińską-Pasek vel Paszkowską z Działu Rozwoju oraz piszącą te słowa, z Działu Sztuki. Aranżacja przestrzenna wystawy przygotowana została przez Barbarę Kowalewską prof. Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, zaś projekty tablic informacyjnych wykonał Krzysztof Radoszek.

nowego miejsca – pałacu wilanowskiego, czyli otoczonej ogrodami, dawnej rezydencji królewskiej i magnackiej. Przy opracowywaniu koncepcji wystawy dla Wilanowa kluczowe stało się połączenie krakowskiej narracji, która podporządkowała sobie przestrzeń Międzynarodowego Centrum Kultury, z wnętrzami o określonym stylu i funkcji, o innych kubaturach, narzucających liczne ograniczenia z uwagi na zabytkową substancję. W warstwie ideowej poszukiwano rozwiązań łączących opowieść snutą przez wystawę z komponentami definiującymi specyfikę pałacu wilanowskiego jako muzeum kultury i natury, w którym oba czynniki pozostają w harmonijnej równowadze.

Wystawa objęła całą przestrzeń pierwszego piętra pałacu. Rozpocząła się od skrzydła północnego, biegnąc kolejno poprzez galerię północną, pomieszczenia korpusu (z pominięciem Sali Uczt), aż do przestrzeni południowej galerii. W pierwszym pomieszczeniu, które nie stanowiło jeszcze ekspozycji w ścisłym sensie, zaprezentowano część wstępną, składającą się z umieszczonego na ścianie wielkoformatowego tytułu wystawy oraz impresyjnej aranżacji świetlnej, mającej na celu rozgraniczenie strefy dolnej pałacu ze stałą ekspozycją od części wystawy – swoiste przygotowanie widza do percepcyjnej zmiany tego, co będzie oglądał.

Scenariusz ekspozycji opiera się przede wszystkim na warstwie wizualnej wyselekcjonowanych dzieł. Umieszczone na etażu wystawy teksty złożyły się na rodzaj osobistej opowieści o doświadczeniu przyrody przez jednostkę. Ich treść nie rościła sobie pretensji do bycia głosem w pogłębionej dyskusji o relacji człowieka ze światem przyrody w kontekście współczesnych zagrożeń (choć wątek ten jest obecny poprzez dobór dzieł wyselekcjonowanych pod kątem ich strony wizualnej i historyczny kontekst ich powstania). Podobnie potraktowane zostało zagadnienie kolonializmu, które było tłem powstania niejednego z dzieł dokumentujących florę i faunę z dalekich regionów świata. „Rośliny i zwierzęta” stanowiły przede wszystkim ucztę dla oczu, okazję do zachwycenia się wrażliwością oraz kunsztem dawnych rysowników i rytowników, przenoszących z kontemplacyjną uwagą każdy detal badanego obiektu na papier.

Autorzy zgromadzonych atlasów oraz rycin byli badaczami lub miłośnikami natury, którzy często realizowali swoje projekty na styku dwóch dyscyplin – przyrodniczej i artystycznej. Prezentowane na wystawie dzieła stanowiły w wielu przypadkach rezultat systemowych badań prowadzonych zgodnie z kanonami naukowymi. Jednak obok takich prac mogliśmy oglądać również spontaniczne i wzruszające świadectwa fascynacji światem przyrody: prace autorów, którzy – zachwyceni boskim planem stworzenia – chcieli jak najlepiej poznać otaczający ich świat i zrozumieć rządzące nim mechanizmy. Ich dzieła w wielu przypadkach to milowe kroki prowadzące do systematyki flory i fauny konstytuującej się w drugiej połowie XVIII oraz w XIX wieku, ujętej w ramy naukowe.

Wystawa, zgodnie z oryginalnym scenariuszem, została podzielona na cztery części, zatytułowane: „Ostęp”, „Zamorze”, „Stół” i „Ogród”. „Ostęp” opowiada o świecie przyrody, który odkrywamy od najmłodszych lat jako miejsce naszych zabaw, relaksu, a także pierwszych, niewprawnych jeszcze, ale istotnych z punktu widzenia formowania osobistej wrażliwości, obserwacji flory i fauny. Ten niepozornie brzmiący początek otwierała sekwencja znaczących opracowań: Marii Sibylli Merian, *Der Raupen wunderbare...* (reprint z 1747 roku), Jeana Pierre’a Bergereta, *Phytonomatotechnique universelle...* (Paris 1783), Eleazara Albina, *A Natural History of English Insects* (Londyn 1720), Corneliusa Nozemana i Jacques’a Teissiera, *Oiseaux de la Hollande* (Amsterdam 1778) oraz Carla Gustava Jablonsky’ego, *Natursystem aller bekannten in- und ausländischen Insekten* (Berlin 1783–1798). W stosunku do krakowskiej prezentacji, pierwsza część uzupełniona została zespołem czterdziestu rycin pochodzących z kolekcji Krzysztofa Radoszka, a reprezentujących popularne wydawnictwa przyrodnicze z XIX wieku³.

Z „Ostępu” wystawa prowadziła zwiedzających do „Zamorza”. Ta poświęcona eksploracji przyrody odległych regionów świata część zaprezentowana została w sześciu pomieszczeniach korpusu pierwszego piętra pałacu. Pierwszy pokój zadedykowany został w całości postaci oraz dziełu Marii Sibylli Merian. W gablotach znalazły się aż cztery egzemplarze jej pracy, *Metamorphosis insectorum Surinamensium*, wydanej jako podsumowanie prawie dwuletnich badań autorki prowadzonych w Gujanie Holenderskiej (Surinamie). Aby umożliwić zwiedzającym zapoznanie się z nadzwyczajnym bogactwem ilustracyjnym dzieł Merian oraz aby wzmocnić wrażenia wizualne ograniczone statyczną ekspozycją oryginalnych tomów, wystawiono również reprint omawianego starodruku w jego pierwszej edycji, z 1705 roku. Dwa z czterech eksponowanych tomów wypożyczone zostały ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie, jako dopełnienie oryginalnego scenariusza (uwzględniającego dwa tomy pochodzące z ISEZ PAN), a także jako „tymczasowy powrót” ksiązek z dawnego wilanowskiego księgozbioru⁴.

3 „Ostęp” wzbogacony został również plastycznymi elementami dekoracyjnymi, które zagospodarowały stojące w pomieszczeniu galerii szafy ekspozycyjne. Na ich aranżacyjne wypełnienie złożyły się kopie jaj rodzimych ptaków w gniazdach i kwiatów w skali 1:1 oraz makroskali. Przedmioty te wykonane zostały przez Dorotę Piotrowiak (Sztuka Papieru) z papieru, a także ze styroduru oklejonego „zimną porcelaną”, z użyciem farb akrylowych. Wypełnienie jednej z gablot inspirowane było *vivarium* roślinnym – oglądanym przez szybę gabloty zbiorem graficznych reprodukcji roślin zacytowanych z pokazywanych na wystawie dzieł grafiki, w innej wyeksponowano trzy biskwity z kolekcji wilanowskiej: Wil.691, Kwiat prymuli w doniczce, Wil.670, Owady, Wil.714, Walczące rak i żaba.

4 Dwa wypożyczone na wystawę tomy to: *Dissertatio de generatione et metamorphosisibus insectorum Surinamensium*, Amsterdam 1719, oraz *Metamorphosis insectorum Surinamensium*, Amsterdam 1705. Pierwszy z wymienionych tomów ma na stronie tytułowej pieczęć Biblioteki Wilanowskiej, u góry zaś odręczny podpis o treści: „Alex: Potocka

il. 2

Przy tej okazji wspomnieć jeszcze trzeba o elemencie, który definiował wystawę pod względem scenograficznym – były to biegnące po podłodze, wzdłuż ścian, pasy kolorowego światła led. Rozwiązanie to, będące zabiegiem nieinwazyjnym wobec zabytkowych wnętrz pałacu i eksponowanych obiektów na papierze, pozwoliło na czytelną identyfikację kolejnych fragmentów ekspozycyjnej opowieści. Wspominam o tym w odniesieniu do pokoju otwierającego „Zamorze”, ponieważ barwa tej części była intensywna (turkusowa zieleń) i zwracała uwagę zwiedzających, po spokojnym preludium „Ostępu”. W dalszej części „Zamorza” reprezentowane przez cztery tomy *Histoire Naturelle* Georges’a Louisa Leclerca hrabiego de Buffon ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie, dedykowane ssakom, a także wizerunki kotów z dzieła Williama Jardine’a, *The Naturalist’s Library* (Edynburg 1840).

W gablocie nieopodal zaprezentowano starodruki ukazujące motyle i owady bezskrzydłe, z dzieł między innymi Johanna Friedricha Wilhelma Herbst, *Natursystem der Ungenflügelten Insekten* (Berlin 1800), Augusta Johanna Rösela von Rosenhofs, Christiana Friedricha Carla Kleemanna, *Der monatlich herausgegebenen Insecten* (Norymberga 1746–1761). W Przedpokoju, na etażu zbudowanym na planie krzyża greckiego, na ośmiu ścianach znalazło się 240 kolorowanych

Widok części wystawy „Zamorze” z ekspozycją rycin z atlasu ryb autorstwa G. Cuviera i A. Valenciennesa, *Histoire naturelle des poissons*, Paryż 1828–1849

née P. Lubomirska”. Drugi tom zawiera adnotację o treści: „Do Biblioteki Wilanowskiej ofiarował Antoni Waga r. 1869”.

il. 3

Widok części wystawy „Stół”, która znalazła się w Pokoju Cichym. W pierwszym planie gabłota ze starodrukami, które uzupełniały sztuce z kolekcji wilanowskiej

rycin pochodzących z liczącego 22 tomy atlasu ichtiologicznego Georges’a Cuviera i Achille’a Valenciennesa, *Histoire naturelle des poissons* (Paryż–Strassbourg 1828–1849).

Pokój Średni został poświęcony kolorowym ptakom – na trzech ścianach znalazło się dwadzieścia odbitek z wizerunkami papug i tukanów z dzieła François Levaillant’a, *Histoire naturelle des oiseaux de paradis et des rolliers* (Paryż 1806), a mistrzowsko zrealizowanych przez ilustratora Jacques’a Barrabanda oraz rytowników: Jacques’a Louisa Péreégo i Louisa Bouqueta. Uzupełnieniem zdumiewającej pod względem kunsztu wykonania wystawy zamorskiej awifauny były grafiki z wizerunkami małp zebrane w obszernej gablocie, a wykonane w technice rzadko reprezentowanej na wystawie – litografii. Jako wymowne zestawienie skrupulatnych i precyzyjnych anatomicznych ilustracji małp i ptaków, w gablocie ukazane zostały również ryciny z dzieła Ulissego Aldrovandiego – ojca nowożytnej zoologii, przyrodnika reprezentującego przedlinneuszowską, humanistyczną historię naturalną.

Z wykreowanego w przestrzeni Pokoju Średniego awiarium trasa zwiedzania wiodła do Pokoju Cichego, w którym rozpoczynała się część wystawy „Stół”. W obszernej niczym stół jadalny gablocie zaprezentowano starodruki ilustrujące gatunki roślin i zwierząt, które funkcjonują przede wszystkim jako dobra konsumpcyjne: karp i sum z dzieła Marcusa Eliesera Blocha, *Ökonomische Naturgeschichte der Fische* (Berlin 1782–1784), odmiany ptactwa domowego czy cytrusy z dzieła Jana Jonstona, *Historia naturalis* (Frankfurt 1650–1653), a także interesujące rodzime

il. 4

wydawnictwo poświęcone apikulturze, *Opisanie gospodarstwa pszczolowego w Szczorszach sporządzone roku 1785* przez Joachima Chreptowicza.

Ważnym elementem tej części wystawy były osiemnastowieczne mezzotinty autorstwa Richarda Earloma wykonane według obrazów Fransa Snydersa – wyrafinowane kompozycyjnie targi warzyw, ryb i ziół. Sposób ich prezentacji kojarzy się nie tyle z kontekstem handlowym, ile przemyślaną aranżacją mającą na celu pokazanie całego bogactwa, nie tylko podporządkowanych człowiekowi zasobów naturalnych, ale również siedemnastowiecznych Niderlandów Hiszpańskich. Dodatkowo, w turnikietach, zaprezentowane zostały fotogramy wykonane w technice cyjanotypii, ukazujące kojarzone z kulturą stołu rośliny – między innymi rozmaryn, pietruszkę, kolendrę, bazylię, mięte⁵.

Gabinet w alkierzu południowym otwierał kolejną, ostatnią część wystawy – „Ogród”. W gablocie stojącej u wejścia do pomieszczenia znalazło się dzieło jednego z głównych bohaterów tej części, Pierre’a Josepha Redoutégo, *Jardin de Malmaison* (Paris 1803–1806). Stojąca w pomieszczeniu obszerna, wertykalna gablota⁶ zyskała na czas wystawy

Część wystawy „Ogród”.
Widok na gablotę
z ekspozycją poświęconą
zielnikom

5 Fotogramy wykonane zostały specjalnie na wystawę przez prof. Izabelę Zając z Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

6 Gablota zbudowana specjalnie jako przestrzeń do ekspozycji niewielkich obiektów (popiersi sławnych Polaków) powstałych w wytwórni Karola Mintera, przewidziana jako jeden z elementów do nowej wystawy stałej dedykowanej kolekcjonerstwu Potockich.

il. 5

Widok części wystawy „Ogród” we wnętrzu południowej galerii I piętra, z ekspozycją m.in. rycin z dzieła J.S. Kenera, pt. *Hortus semper virens*, Stuttgart 1795–1829

aranżację poświęconą zielnikom, przygotowaną przez Dział Edukacji Muzeum. W południowej galerii, ostatnim pomieszczeniu na trasie zwiedzania, ściany ozdobione zostały 28 litografiami z opracowania Johanna Simona von Kenera, *Hortus semper virens* (Stuttgart 1795–1829), a ekspozycję uzupełniły cztery ryciny Redoutégo z jego pośmiertnie wydanego dzieła, *Le Bouquet Royal*, będącego przykładem najwyższej klasy ilustracji botanicznej (miedzioryt w technice punktowanej), udostępnionego na wystawę przez Bibliotekę Narodową.

W przestrzeni galerii ustawione są, zgodnie z historią wnętrza, dawne szafy biblioteczne, w chwili obecnej niepełniące pierwotnej funkcji. Ich obecność wymagała – jak w przypadku gablot w galerii północnej – odpowiedniej tematycznie aranżacji. W trzech szafach znalazły się naczynia z serwisu pochodzącego z wytwórni Duc d’Angoulême’a o dekoracji w typie serwisu *Flora Danica*, a w dwóch kolejnych zaaranżowano kompozycję ułożoną z suszonych nasion roślin egzotycznych. Dopełnieniem wystawy kwiatów w grafice był wyeksponowany na końcu galerii garnitur wilanowskich wazonów miśnieńskich, o pełnoplastycznej dekoracji floralnej⁷.

Ostatnią z szaf bibliotecznych wypełniła bujna sztuczna roślinność, która pokonywała strukturalną ramę mebla, wychodząc poza jej obszar. Ten element scenografii, kończący opowieść o „Roślinach i zwierzętach”,

⁷ Były to następujące obiekty: Wil.3136-Wil.3140, trzy Wazony z pokrywą oraz dwa Wazony bez pokrywy.

stanowił swoistą trawestację w mikroskali fascynującego od zawsze zjawiska – niewiarygodnej siły przyrody, która – pozostawiona sama sobie – z wdziękiem pokona dzieła rąk ludzkich.

SPIS ILUSTRACJI

- s. 370 Baner wystawy „Rośliny i zwierzęta. Atlasy historii naturalnej w epoce Linneusza”, proj. Krzysztof Radoszek
- s. 373 Widok części wystawy „Zamorze” z ekspozycją rycin z atlasu ryb autorstwa Georges’a Cuviera i Achille’a Valenciennes’a, *Histoire naturelle des poissons*, Paryż 1828–1849; fot. Zbigniew Reszka
- s. 374 Widok części wystawy „Stół”, która znalazła się w Pokoju Cichym. Na pierwszym planie gabloty ze starodrukami, uzupełniona sztuczkami z kolekcji wilanowskiej; fot. Zbigniew Reszka
- s. 375 Część wystawy „Ogród”, widok na gablotę z ekspozycją poświęconą zielnikom; fot. Zbigniew Reszka
- s. 376 Widok części wystawy „Ogród” we wnętrzu południowej galerii I piętra, z ekspozycją m.in. rycin z dzieła Johanna Simona von Kerner, *Hortus Semper Virens*, Stuttgart 1795–1829; fot. Zbigniew Reszka

MARTA GOŁĄBEK

Dr, historyk sztuki, pracownik Działu Sztuki Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie od 2005 r. W Muzeum zajmuje się koordynacją projektów wystawienniczych, a także pełni funkcję opiekunki zbiorów Grafika i Rysunek oraz Varia.

Kontakt: mgolabek@muzeum-wilanow.pl

Opracowanie wykonano w ramach prac statutowych muzeum.